

ЖУРНАЛИСТНИНГ АДАБИЙ ТИЛ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАХОРАТИ

Сейтназарова Гулжасан Суханатдиновна, Қорақалпоқ давлат университети ўқитувчisi, (PhD)

A JOURNALIST'S SKILL IN USING LITERARY LANGUAGE TOOLS

Seitnazarova Guljahan Sukhanatdinovna, associate professor of Karakalpak State University, (PhD)

МАСТЕРСТВО ЖУРНАЛИСТА В ИСПОЛЬЗОВАНИИ СРЕДСТВ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Сейтназарова Гульжасан Суханатдиновна, преподаватель Каракалпакского государственного университета, (PhD)

Аннотация: Мақолада матбуотда адабий тил меъёрларига амал қилишининг аҳамияти хусусида сўз боради. Жумладан, журналистнинг ўз ижодида тил воситаларидан фойдаланиши маҳорати амалий мисоллар ёрдамида таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: матбуот тили, сарлавча, тил воситалари, услугуб, мақол, фразеологизм.

Abstract: This article discusses the importance of adhering to literary language norms in the press. Specifically, the journalist's skill in utilizing language tools in their creative work is analyzed through practical examples.

Keywords: press language, headline, language tools, style, proverb, phraseology.

Аннотация: В статье рассматривается важность соблюдения норм литературного языка в прессе. В частности, на практических примерах анализируется мастерство журналиста в использовании языковых средств в своем творчестве.

Ключевые слова: язык прессы, заголовок, языковые средства, стиль, пословица, фразеологизм.

КИРИШ. Бугун жамиятнинг турли қатламларини тил маданиятига ўргатадиган матбуотга жиддий масъулият юклатилган. Бунинг асосий сабаби, “Газета тили нисбатан тез ривожланади, у адабий тилда юз берадиган ўзгаришлар, янгиликларни осон қабул қиласи. Янги сўз ва иборалар адабий тил лугатига ўтишдан олдин газета тили лабораториясида синовдан ўтади”[1]. Адабий тилнинг очиқлиги, унинг миллий нутқнинг бошқа қуйи тизимлари унсурларини ўзлаштириш қобилияти тил белгисининг толерантлигини кўрсатади. Жумладан, диалектлар, касб-хунарга оид ва хорижий тиллардан ўзлаштирилган лексик бирликлар билан бойитилганлиги. Бундай шароитда тилни стилизация қилиш мақсадга

мувофиқ. Масалан, материалда қаҳрамон сўзини айрим муаллифлар тўғридан-тўғри, айримлари ўзгартириб (адабий тилга мослаб) беради. Бу ижодий мақсадга боғлик. Журналистик асарда шевани ишлатиш ҳам нозик масалалардан бири. Материалда 20-30 фоиз шева сақланса, қаҳрамоннинг ўзига хос хусусиятлари очилади. Шу орқали унинг кимлиги, қаерданлиги, саводи аник кўринади. Аммо матнда тил нормада бўлиши таъминланиши керак.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА

МЕТОД. “Журналист жамоатчилик фикри ва дунёқарашини шакллантириш учун ўткир тилга эга бўлмоғи лозим. Ўз фикрини лўнда ва аниқ, ҳар қандай информациини, турли-туман воқеалар ҳақида, жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий,

<https://orcid.org/0009-0008-7055-9391>
e-mail: guli_09.92@list.ru

маънавий тараққиёти учун хизмат қилувчи ахборотни оммага етказишда содда, тушунарли тилда баён этишлик журналистдан маҳорат талаб қиласи^{“[2]”}. Тушунарли бўлишнинг асосий шарти – оддийликда. Шу сабабдан, макола моҳияти тез идрок қилиниши учун жумла етти-саккиз сўздан ошмаслигига эътибор бериш лозим. Матнда оғир, англаб бўлмайдиган атамалардан фойдаланишни одатга айлантирмаган маъқул. Журналистнинг салоҳияти атамалар кўплиги билан эмас, материалнинг сифати, оддий халқона тилда ёзилиши ва унинг чиройли тавсифи, баёни билан ўлчанади.

НАТИЖАЛАР. Матбуотда тилнинг бор гўзаллиги, маъно-мазмунини ифода этиш ижодкорнинг асосий вазифаси ҳисобланади. Айниқса, тилнинг соғлигини таъминлаш, ўзига хос жиҳатларини кўрсата билиш барчасидан муҳим. Бу борада журналист Пердегул Хожамуратованинг сўз танлаш ва унинг моҳиятини очиб беришдаги маҳорати юксак даражада. У кўпинча оиласидаги нозик масала – кизлар тарбиясига аҳамият қаратади.

Ижодкорнинг мазкур мавзудаги мақолалари насиҳат, танбеҳлардан холи бўлиб, ибрат, намуна ва ҳаётий сабоқ бериши орқали ўқувчини фикрлашга ундейди. Сабаби, ёшлар аудиториясининг эътиборини жалб қилиш қийин. Уларга ўзларининг тилида, ёшига мос атамаларни, сўзларни ишлатиш орқали қўнглига йўл топиш, туртки бериш мумкин. Масалан, “Кемпир апа бийкарға шырламайди” (ҚЖ, 2017, 19 январь) мақоласида қиз набираси тақдирига жон кўйдираётган бувининг ўғилларига ёш онанинг жавобини қўйидагича тасвиrlайди: “Сиз билмейсиз, ҳәзирги жаслардың бәри сондай. Айтқаныңзың бәрин орынлай бергенде усы ўақытка шекем қызың оң қолдай болар еди. Ҳәзир “переходной возраст”. Тынбай берип атырган ескертиўлеринизге гәп қайтарып атырган жок-ғой, үрренер. Еки жаклама қысымға алыш төменишик ете берип не қыламыз. Изине түсе берсек, барган жеринде нанын алыш жей алмайды еле, мени айтты дерсиз”. Бунда “переходный возраст”, “мода”, “мурнына самал ениў”, “туйыққа тиреў”, “жер тоқпақлаў”, “төменишик етиў”, “босаңлық”, “үўйсына ендириў”, “туцилиў” каби атамалар ишлатилган. Арухан Турекееванинг “Әдебият+шет тили+сәзенделик=бәрин бириктириўгे урынгандан

жигит” (ҚЖ, 2021, 3 июнь) мақоласига танланган сарлавҳанинг ўзи дикқатни тортади. Бу ўқувчида қизиқиши уйғотиши табиий. Унда Абдирашид Смайлловнинг билимга чанқоқлиги, иқтидори ва унинг олдига қўйган мақсадлари ҳар қандай кишини тўлқинлантириши акс этган. Мақола содда, қалба қўнимли сўзлар билан ёзилган. Масалан, “Көз тиймесин, ай балам сиздей ақыллы перзентлер көбейсе ел гуллени береди” деп ойлап, бул баланы жақсъи көринг кеттим. Ол әдебият ушын керекли жигит екен, деп басқа тарауға кетиүйн қызганып қойдым”.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, “матбуот тили хусусиятларига кўра бир вақтнинг ўзида иккита вазифани бажаради. Биринчидан, маълум бир воқеа, ҳодиса, жараён ҳакида ахборот беради. Иккинчидан, мазкур воқеани баён қилиш, тасвиrlаш жараёнида таъсирчанликни юзага келтиради. Демак, биринчидан, матбуот ўзининг асосий вазифасини бажариб, иккинчи томондан, воқеаларни тасвиrlашда тилдаги сўзлардан, сўз бирликларидан ниҳоятда мохирона фойдаланган ҳолда тилимизни янада ривожлантиради”^[3].

Журналистнинг ижоди тилда ўз аксини топиши муҳим масала. Чунки тил фақат алоқа воситасигина бўлиб қолмасдан, балки ижодкорнинг маҳорати ва ёзув услубини ҳам белгилаб беради. Журналистик асарларни ўрганганимизда, уларнинг ўзига хос услуби ва тил имкониятларига эътибор берамиз. Бу йўналишда қорақалпоқ матбуотининг ҳам бой тажрибаси ва ютуқлари бор. Масалан: “Оның қус алақаны менен топырақты куўыслап, кекке ойшаң тигилгенин көрдим. Шайырлардай ҳақыйқый дийхан дўньяға бир келедиме деген ой қоршаўында қаласан...” (ЕҚ, 2017, 23 сентябрь). Бунда “қус алақаны менен” сўз бирикмаси орқали муаллиф гапга бадиий маъно юклайди. Ўқувчи мутолаа қилаётганда бу сўзнинг моҳиятини дастлаб тушунмаслиги табиий. Шу боисдан ҳам, журналист кейинги гапда унга тўхталиб, нима демоқчилигини янада яқол очиб беришга ҳаракат қиласи. Матнларнинг мантикий боғлиқлигини таъминлаш ижодкорнинг бадиий маҳорати саналади. Бу ёндашув таникли экожурналист, қалами ўтқир публицист Ўмирбай Утеулиев ижодида муҳим ўрин тутади. Мазкур усул журналистнинг ижодий тажрибаси ва маҳоратини ошириб, бошқалардан ажралиб

турган асосий омиллардан саналади. Муаллиф “Еркин Қарақалпақстан” газетасыда чоп этилган “Сөз бенен ис бирлиги” мақоласыда кундалик ҳаётимизда муюмаладан чиқиб бораётган, адабий тилимизнинг бой хазинасидаги сўзлардан самарали фойдаланади. У шу орқали газета ўкувчисининг сўз лугатини тўлдириб боради. Масалан, “домбығып искең”, “жолаўшылап барыў”, “ирге тасын қалаў”, “қамтамасыз етиў” ва бошқа. Шунингдек, “лебизден табылыў – мәртлик”, “исти устасына тапсыр”, “көз қорқақ, қол батыр” каби ибораларни ҳам матнга мос равишда келтирилгани сўз танлаш маҳоратини кўрсатади.

“Жериңе айланыстың ба, аўыллас?!” (ЕҚ, 2017, 4 апрель) мақоласыда қуйидаги сўз бирикмалари келтирилган: “күстүң гайи”, “батыл болыў”, “қунарлылығын арттырыў”, “қап қолдасатуғын”, “әрўанадай ийиў” ва ҳоказо. Мазкур мақоланинг ўқиган ҳар қандай киши тилимизнинг нақадар нағислигини ҳис қилади. Муаллиф хулосада сўз марваридларидан тизилган маржондек ўз мулоҳазаларини ифодалаган: “Аппақ болып гүллеген ериклер, шақалары бүртик жармага қараган шабдал, алма, алмурт зейнимизди ашип, адам қолы гүл, мийнети менен гөззал болары қыялымыздан кешти. Кус ушарда көкке нэзер таслаганындай дийқан ҳэм көзлерин жерден алмас екен. Сен ше, аўыллас?... Кисиден сорасаң биреўин берсе, өзиң мийнет етсең қалегенинцие аласаң. Бәхәрде ҳайярлығын тутып, бийгам болсақ жыл бойи қурықол қаларынды умитта...”

“Публицистик асарларда ҳалқ оғзаки ижоди намуналари айниқса, мақоллар, ибораларни кўллаш анъанаси эски даврлардан мавжуд. Бунда биринчидан, фикрни ихчам, аниқ етказиш назарда тутилса, иккинчи томондан, бу ҳолат газета тилига яқин бўлишини таъминлади. Учинчидан, матбуот материаларининг жозибадор бўлишига хизмат қилади”[4]. Шунингдек, асарнинг таъсирчанлигини ошириб, аудитория эътиборини жалб этишда кўлланилади. Улар ёрдамида асар мазмуни бойиб, айтилажак фикр-мулоҳазалар залворли чиқади. Ва яна мақолларни матн ичida кўллаш – воқеа-ҳодисалар тавсифи, шахс характерининг очилишида мухим аҳамият касб этади. Шу боисдан ижодкорлар фаолияти давомида ўз

материалларида мақоллардан самарали фойдаланади. Масалан, “Жаманнан қаш, жақсыга жсантас” (Ў.Абдираҳманов. НХ, 2017, 21 сентябрь), “Жақсыдан жаман түүлар, ыссы нанга алғысыз, жаманнан жақсы түүлар, адам айтса инанғысыз” (Ш.Уснатдинов. ЕҚ, 2018, 18 декабрь), “Көз корқақ, қол батыр”, (У.Ўтеулиев. ЕҚ, 2019, 19 январь.), “Атага қарап ул өсер, анага қарап қыз өсер”, “Устазы жақсының, устами жақсы” (А.Турекеева. ЕҚ, 2017, 21 январь), “Жаслықта алган билим, тасқа ойлган нағыс сыйқлы” (Г.Тажетдинова. УЖ, 2019, 5 август) “Жақсы перзент сўйинши” (С.Мусатдинова. НХ, 2017, 21 сентябрь), “Алдыңғы арба қайдан журсе, кейингисиде соннан журреди” (Н.Мамбетирзаева. ЕҚ, 2017, 15 апрель), “Кең кейим тозбас, кенесли ел азбас” (Н.Нуриева. ҚЖ, 2020, 15 октябрь).

Қорақалпоқ босма ОАВ журналистлари ижодида ҳам тил бирликлари ва воситаларини газета тили ҳамда матн мазмунига мослаб, уларни “аввалги шаклда эмас, балки қайта ишлаб”[5], ўзгартириб кўллаш кўнижмаси шаклланган. Буни қуйидаги мақоллар мисолида кўришимиз мумкин: “Жақсының жақсылығын айт нуры тасады” // “Жақсының жақсылығын айт ийманы тассын”, “Ийттиң ийеси, жабайи аң қустың жанаширы журналисти бар...” // “Ийттиң ийеси, қасқырдың қудайи бар”, “Қасқырдан қорықкан қалай мал-дунья жыйинасын” // “Шымшиқтан қорықкан тары екпейди”, “Мал сақласаң, қой сақла...” // “Жер айдасаң, гуз айда...” Фразеологизмлар доимо олимлар эътиборини ўзига жалб қилиб келмоқда. Қайси бир тилни олиб қарасак ҳам, унинг лугат бойлигидан бир нечта сўзлар бирикмаси орқали бутун бир маъно англатувчи фразеологик бирликларни учратамиз. Айниқса, таҳлилий ва бадиий-публицистик жанрдаги мақолаларда фойдаланиш яхши натижа беради.

Журналист Ўмирбай Утеулиевнинг “Еркин Қарақалпақстан” газетасыда чоп этилган туркум журналистик материалларида қуйидаги фразеологик бирликлардан фойдаланади: “қол созым”, “көз алмаў”, “сары уйайм” (2017, 1 апрель); “көз қамастырыў” (2017, 2 февраль); “қол үзбеў” (2017, 2 март) ва бошқа. Масалан, “Қыстың “бир тутим” күни, куяш кек жийекке қарай қулдырайды” (2017, 2 февраль). Бунда вақтнинг қисқалиги ва тез ўтишини “бир

түтим”, яни “қысқа, келте” [7] фразеологизми орқали беради. Арухан Турекеева “Әдебият+шет тили+сәзенделік=бәрин бириктириүге урынған жигит” (ҚЖ, 2021, 3 июнь) мақоласыда “аұыз салды”, “құры алақан қалмады” фразеологизмлари орқали қаҳрамон харакаттарининг салмоғини күрсатып беради. Жумладан, “Ертеклерди оқып болып соң үлкен шығармаларға “аұыз салды”; “Заман талабы усы болса буннан да “құры алақан” қалмады”.

МУХОКАМА. Ҳозирда газета сахифаларыда олдинлари кузатиладиган буйрук, чорлов, баландпарвоз сұзларнинг ўрнини аудитория билан жонли мулокот әгаллади. Бу борада содда, аник сұзлардан, айниқса, фикрлашга үндайдиган сүроқ сүз бирикмаларидан фойдаланиш усулининг самараси ортмоқда. Мазкур усул ёш журналист Несибелі Мамбетирзаеванинг деярли барча журналистик материалларыда күзгә ташланади. Масалан, “Жансыз китаптағы жанлы ҳақықат” (ЕК, 2017, 14 март) мақоласи. Унда ижодкор китоб ва унинг маънавиятни юксалтиришдаги ўрни түғрисида айтиш баробарида қатор муаммоларни ўртага ташлайди. Яни үсіб келаётган авлодни, аввало, оила даврасида китоб ўқишиңа ўргатиш, таълим муассасаларыда педагог кадрларнинг ўз устида ишлашини назорат қилиш, дарсликларнинг қызықарлы ва ёқимлилигини таъминлаш зарурлиги каби долзарб масалалар тилга олинади. Муаллиф ҳар бир фикрини фактлар, мавзуга доир ҳикматлар, ибратли воқеалар орқали бойитади. Аудитория муаммонинг моҳиятини тез илғаб олишиңа ёрдам беради. Сүз танлаш борасида муаллиф ҳамиша изланишда давом этапты. Масалан, “*Китап ҳақықый өмирден көре өмиришөң. Биз ғұлдин һәзиклиги ҳәм хош ийисин, ярдың қанжар кирпиклерин, самалдың сыйырлысын, суудың сыңғырлысын, жұлдызлар шуғласын, ўақыттың*

желисін, құлласы, бәрше ғөззаллықты китаплар арқалы аңтайды. Егер китап оқымасақ, олар мәзи бир елестей, мазмұнсыз көринеди. Түйгиларымыз тәрбияны талап етеп екен, китаплар бул бағдарда биринши дәрежесінде устаз саналады. “Оқыған алым, оқымаған өзине залым” деген ҳикмет бар. Өзин ҳүрмәт еткен, өз қәдіриң билген инсан, әлбетте, китап оқыйды”.

ХУЛОСА. Матбуот тилининг даражаси адабий тилинг ҳам, оғзаки нутқнинг ҳам сифат ўлчами ҳисобланади. Шунинг учун, журналистлар бадий адабиётнинг яхши намуналарини күп мутолаа қилиш орқали тил соғлиғи, сүз бойлиги ва тафаккурини юксалтиришга ҳаракат қилиши зарур.

АДАБИЁТЛАР РҮЙХАТИ:

1. Тошалиев И., Абдусаттаров Р. Оммавий ахборотнинг тили ва услуби. Ўқув қўлланма. — Т.: ZAR QALAM, 2006. — Б.101.
2. Пардаев А.,Рұзиев Ф.,Махамадалиев Х.Журналистикада тил ва ифода.Т.:Истиқлол,2006.-Б.25.
3. Оразимбетова З. Қорақалпоқ вақтли матбуоти тилининг услубий хусусиятлари: Фил.фан.д-ри (DSc) ...дисс. Автореф. — Н.: 2019. — Б. 19.
4. Оразымбетова З.Публицистикада тил ҳәм шеберлик мәселеси.Н.:Эмиўдәръя,2014,№1.-Б. 94.
5. Оразимбетова З. Қорақалпоқ вақтли матбуоти тилининг услубий хусусиятлари. Фил.фан.д-ри (DSc) ...дисс. Автореф. — Н.: 2019. — Б. 19-20.
6. Өтейлиев Ө. Тениздин жини. — Н.: Билим, 2005.
7. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзлиги. — Н.: 1985. — Б. 63-68.

